

Aandacht voor de Putnam-hypothese is in het geheel niet overdreven¹

*Jaap Dronkers en Bram Lancee**

De repliek van Mérove Gijsberts, Tom van der Meer en Jaco Dagevos op ons artikel 'Etnische diversiteit, sociaal vertrouwen in de buurt en contact van allochtonen en autochtonen met de buren' is interessant, omdat etnische diversiteit van buurten een onderwerp van betekenis is en zij belangrijke kritiekpunten aansnijden. Wij hopen in deze bijdrage te laten zien dat wij niet onterecht Amerikaanse resultaten generaliseren, dat hun gelijkstelling van etnische concentratie en diversiteit conceptueel verwarrender is dan ons gebruik van meerdere indicatoren voor sociaal vertrouwen, en dat wij het belang van contextkenmerken zoals etnische diversiteit niet overschat hebben.

Consensus over het negatieve effect van etnische diversiteit van buurten?

Laat ons op goed Nederlandse polderwijze met de consensus beginnen.² Fieldhouse en Cutts (2008) vinden voor Engeland dat etnische diversiteit een negatief effect heeft op het sociaal kapitaal van autochtonen; voor allochtonen vonden zij dit niet. Letki (2008: 118) vond ook voor Engeland dat respondenten in meer etnisch diverse buurten een meer negatieve attitude hadden over hun buren, en dat dit niet kwam doordat zij minder met hen omgingen of contact hadden.³ Lancee en Dronkers (2008) vonden voor Nederland met SPVA-data dat zowel de etnische diversiteit van buurten als het hebben van buren met een andere etniciteit het vertrouwen in de buurt en de kwaliteit van het contact met de buren vermindert. Tolsma et al. (2008) laten ook voor Nederland met de 'Culturele veranderingen 2004' data zien dat etnische diversiteit schadelijk is voor de hoeveelheid contacten met buren (maar alleen voor de lage inkomensgroepen) en voor het doen van vrijwilligerswerk. In de conclusie stellen zij zelfs dat etnische diversiteit en economische achterstand de belangrijkste contextuele kenmerken zijn en dat deze over het algemeen negatief samenhangen met sociale cohesie (Tolsma et al. 2008: 18). Gijsberts et al. (2008: 328-329) vonden ook voor Nederland met de LAS-data '04/'05 dat

etnische diversiteit in de buurt een negatief effect heeft op contacten in de buurt (met burens en buurtgenoten), ook als zij rekening hielden met de etnische concentratie in wijken. Uit de overeenstemming tussen deze bevindingen blijkt dat de Putnam-hypothese in bepaalde gevallen ook voor Engeland en Nederland opgaat, en dat wij met onze constatering dus niet de plank hebben misgeslagen.

Tegelijkertijd vonden al deze Europese onderzoekers ook dat etnische diversiteit in buurten niet met elk aspect van sociaal kapitaal en vertrouwen samenhangt. Letki (2008) concludeert dat etnische diversiteit van buurten in Engeland niet met de organisatorische betrokkenheid, de individuele hulp en de onderlinge omgang samenhangt. Lancee en Dronkers (2008) vonden geen negatieve effecten van de etnische diversiteit van buurten op het interetnisch vertrouwen, zowel voor autochtonen als voor allochtonen. Gijsberts et al. (2008: 328-329) vonden dat etnische diversiteit in de buurt geen negatief effect heeft op het onderling vertrouwen, de mate van vrijwilligerswerk en de informele hulp. Ook Tolsma et al. (2008) vinden alleen voor sommige indicatoren van sociaal kapitaal een negatief effect van etnische diversiteit. Uit de grote overeenstemming tussen deze Europese bevindingen blijkt dat de Putnam-hypothese niet over de gehele linie opgaat voor Engeland en Nederland. Dat maken wij ook duidelijk in ons artikel. Het verwijt dat wij de plank mislaan met de conclusie dat ook buiten de Verenigde Staten etnische diversiteit een negatief effect kan hebben op vertrouwen in de buurt is dan ook niet op zijn plaats.⁴

Er kunnen twee redenen zijn voor het verschil tussen de resultaten van Putnam enerzijds en de Europese resultaten anderzijds. De eerste reden (die wij in ons artikel ook noemen) kan zijn dat de Verenigde Staten een 'oud' immigratieland is met een lange traditie van etnisch homogene wijken (Chinatown; Little Italy), terwijl de meeste Europese samenlevingen pas recent geconfronteerd worden met etnische diversiteit. De tweede reden – zoals Gijsberts et al. terecht opmerken – kan zijn dat de begrippen sociaal kapitaal en vertrouwen uit verschillende dimensies bestaan en dat de samenhang tussen etnische diversiteit van buurten en sociaal kapitaal en vertrouwen per gebruikte indicator kan verschillen. Dat verschijnsel ziet men wel vaker bij dit soort containerbegrippen. Om die reden hebben wij indicatoren van het containerbegrip 'vertrouwen' die in de SPVA-data (verzameld in opdracht van het Sociaal en Cultureel Planbureau) voorkwamen gebruikt. Ook hebben wij om die reden de tegenstrijdige resultaten van de toetsing van de Putnam-hypothese duidelijk laten zien in ons artikel. Het containerkarakter van de term 'vertrouwen' is dan ook de reden dat alle auteurs die deze relatie onderzoeken meerdere indicatoren gebruiken (ook Gijsberts et al.). Het gebruik van meerdere indicatoren lijkt ons geen conceptuele vaagheid, maar verstandig als men onderzoek doet naar containerbegrippen als 'vertrouwen'. Terzijde willen wij opmerken dat Putnam (2007) zelf ook meerdere indicatoren voor vertrouwen gebruikt en dat ook bij hem de negatieve effecten van etnische diversiteit van wijken op zijn verschillende indicatoren niet altijd even sterk zijn.

Nu kan men met deze overeenkomsten en verschillen in onderzoeksbevindingen verschillende dingen doen. Men kan ze wegwelageren, of ze in al hun

verscheidenheid tonen. Wij hebben voor dat laatste gekozen, want etnische diversiteit van buurten werd al ver voor onze publicatie druk besproken. De buurt en zijn diversiteit staan al decennia centraal in het overheidsbeleid (onderwijsachterstandswijken, concentratiewijken, Vogelaarwijken, etc.). Putnam publiceert op 27 juli 2007 een groot artikel in *de Volkskrant* over de negatieve gevolgen van etnische diversiteit en vertrouwen in buurten, Anthony Giddens wijdt in *Foreign Policy* van november 2007 een beschouwing aan de Putnam-hypothese en oppert dat de hypothese niet opgaat in sociaaldemocratische verzorgingsstaten (waartoe Nederland wel wordt gerekend, maar Engeland niet), op 9 februari 2008 meldt *de Volkskrant* dat Scheepers, Van der Meer en Gesthuizen de Putnam-hypothese voor Europa weerlegd hebben,⁵ staatssecretaris Bussemakers en minister Bos laten in juni 2008 Putnam invliegen om hen voor te lichten over het belang van sociaal kapitaal en probleemwijken, *de Volkskrant* (28 juni 2008) publiceerde een groot interview met Putnam, etc. In een dergelijke situatie is het de taak van onafhankelijke onderzoekers ook het bredere publiek te laten delen in hun onderzoeksuitkomsten. Dat hebben wij op 14 mei 2008 gedaan, toen wij ons paper presenteerden op een internationale conferentie over sociale cohesie en sociaal kapitaal, georganiseerd door de Koninklijke Vlaamse Academie van Wetenschappen en Kunsten in Brussel, en door middel van een bijdrage aan de opiniepagina van het *NRC Handelsblad*. Ook in die bijdrage hebben wij duidelijk vermeld dat de Putnam-hypothese niet op alle punten door ons onderzoek wordt gesteund ('etnische diversiteit veroorzaakt geen racistische sentimenten'), en verwezen we aan het slot van de bijdrage naar ons volledige paper, dat beschikbaar was via de homepages van de beide auteurs. Dat deden wij omdat het woord van Seneca: '*Non scholae sed vitae discimus*' nog steeds van kracht is voor alle wetenschappen: uiteindelijk gaat het er in de wetenschap om een licht in de menselijke duisternis aan te steken.

Men kan deze overeenkomsten en verschillen ook wegrelativeren. Zoals blijkt uit de inhoud van het betrokken hoofdstuk in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (Gijsberts et al., 2008) en hun repliek op ons artikel, heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voor de laatste lijn gekozen. De twee belangrijkste argumenten die Gijsberts et al. aandragen om dit effect weg te relativieren, overtuigen ons niet. Zowel in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2008* als in hun repliek op ons artikel zijn de overlap tussen etnische diversiteit en etnische concentratie en het relatieve belang van buurtkenmerken in vergelijking met individuele kenmerken hun belangrijkste argumenten. In de volgende paragrafen gaan wij inhoudelijk op beide argumenten in. Wij willen hier al wel opmerken dat de nood van het SCP om het negatieve effect van etnische diversiteit te relativieren zo hoog was dat Gijsberts et al. daarop reeds in *de Volkskrant* van 21 februari 2009 een voorschot namen. Daarbij gebruikten zij dezelfde argumenten als in hun repliek.

Etnische diversiteit of etnische concentratie?

Zowel in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2008* als in hun repliek lijken

Gijsberts et al. etnische diversiteit en concentratie als verwante indicatoren te beschouwen. Zo geven zij voor Nederland een correlatie van 0,85 tussen etnische diversiteit en concentratie van niet-westerse allochtonen op gemeentenniveau, en van 0,92 op wijkniveau. Hoewel dit hoge correlaties zijn (maar voor indicatoren op geaggregeerd niveau niet extreem hoog), betekent dit dat beide indicatoren op gemeentenniveau 72% variantie gemeenschappelijk hebben en op wijkniveau 84%. Dat is echter geen afdoende reden om beide begrippen aan elkaar gelijk te stellen en te beweren dat als de effecten van etnische concentratie worden bestudeerd men tegelijkertijd ook de effecten van etnische diversiteit te pakken heeft. Hoogstens kan men stellen dat op dit moment in Nederland etnische diversiteit vaak samengaat met een grote concentratie van niet-westerse allochtonen. Dat betekent niet dat daarmee etnische diversiteit en concentratie *conceptueel* en *beleidsmatig* aan elkaar verwant zijn.

Conceptueel gaat het bij etnische concentratie en diversiteit om verschillende zaken. Bij concentratie gaat het om het percentage niet-westerse allochtonen in een wijk (ongeacht hun land van herkomst en hun etnische groep), bij diversiteit gaat het om het aantal verschillende groepen immigranten afkomstig uit verschillende herkomstlanden en etnische groepen in een wijk. Wijken met blanke immigranten uit Polen, Roemenië, ex-Joegoslavië, Bulgarije en de voormalige Sovjet-Unie of wijken met immigranten uit de oude vijftien EU-landen en Noord-Amerika (allemaal 'westerse allochtonen') zijn wijken met een lage etnische concentratie, maar een hoge diversiteit. Wijken met hoofdzakelijk Turken of Chinezen (Klein-Ankara of China Town) zijn wijken met een hoge etnische concentratie, maar een lage diversiteit. Deze wijken zijn niet te vergelijken met wijken met veel immigranten uit veel herkomstlanden en met veel etnische groepen: dat zijn de wijken met hoge etnische concentratie en diversiteit. Gegeven het recente karakter van massale immigratie in Nederland domineren nu nog de wijken met hoge diversiteit en etnische concentratie (vandaar de hoge correlaties). In traditionele immigratielanden als de Verenigde Staten heeft de uitsplitsing van wijken naar sociale klassen (maar niet ongeacht etnische herkomst) en naar etnische groep (maar niet ongeacht de sociale klassen) echter al ruimschoots plaatsgevonden. Het is daarom onverstandig van de auteurs van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2008* de actuele hoogte van een correlatie te laten beslissen over het onderscheid tussen hun concepten, zoals diversiteit en concentratie. Daarom heeft hun claim dat het begrip etnische diversiteit niets nieuws onder de zon bevat en dat het SCP via hun analyse van etnische concentratie ook al het belang van etnische diversiteit zou hebben vastgesteld (zonder het overigens te noemen, zie bijvoorbeeld Gijsberts & Dagevos, 2007), een zwakke conceptuele grondslag.

Bovendien gaat het in de politiek en beleidsmatig bij etnische concentratie om iets heel anders dan bij etnische diversiteit. Het Nederlandse beleid is altijd gericht geweest op het bevorderen van etnische diversiteit in wijken en het gelijktijdig terugdringen van etnische concentratie. Dat betekent het verkleinen van het percentage niet-westerse allochtonen (dus het *verkleinen* van de etnische concentratie), maar ook het tegengaan van etnisch homogene wijken, hetzij met alleen autochtonen, hetzij met alleen bewoners van één etnische groepering (dus het *vergroten* van de etnische diversiteit). Dit vertaalde zich

beleidsmatig in het gemengd bouwen in de wijk, het toevoegen van ‘gouden randen’ aan probleemwijken, het terugdringen van etnische schoolsegregatie door het verkleinen van de vrije schoolkeuze, het belemmeren van het oprichten van moslim- en hindi-scholen, het tegengaan van Klein-Ankara of Chinatown, etc. Het is daarom ook politiek verwarrend dat de schrijvers van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2008* etnische diversiteit en concentratie als twee verwante begrippen gebruiken: politiek en beleidsmatig gaat het om heel verschillende lijnen. Daarom is hun claim, dat het SCP via hun analyse van etnische concentratie ook het politieke en beleidsmatige belang van etnische diversiteit zou hebben vastgesteld, misleidend. Als etnische concentratie ongewenst zijn (en Gijsberts & Dagevos beweren dat stellig in hun artikel in *Housing Studies* van 2007, waarin echter geen enkele verwijzing naar etnische diversiteit of de Putnam-hypothese voorkomt), betogen Gijsberts en Dagevos, gezien de door hen geponeerde verwantschap van concentratie en diversiteit, dan impliciet ook dat etnische diversiteit ongewenst is? Waarom hebben ze dat dan niet duidelijker in dat artikel gezegd? Betekent deze veronderstelde verwantschap van concentratie en diversiteit dat het SCP voortaan etnisch homogene wijken van Turken of Marokkanen aanbeveelt als middel om etnische diversiteit tegen te gaan?

Het is dus onjuist dat Gijsberts et al. etnische diversiteit en concentratie aan elkaar gelijkstellen, dat zij claimen dat het SCP allang de negatieve aspecten van etnische diversiteit heeft onderzocht door middel van hun oudere onderzoek naar etnische concentratie, en dat zij ons verwijten niets nieuws te vertellen in ons artikel in *Migrantenstudies*.

Het belang van buurtkenmerken in vergelijking met individuele factoren

In elke analyse over het belang van de context (scholen, buurten, regio's, landen) dient men allereerst rekening te houden met de individuele kenmerken van de mensen die binnen deze contexten wonen. Dat is vooral van belang omdat mensen met verschillende kenmerken meestal niet toevallig over die contexten zijn verspreid. Meestal hangen bepaalde individuele eigenschappen samen met de context: mensen met een laag inkomen wonen bijvoorbeeld vaker in wijken met huizen met lage huren en dus in huizen van mindere kwaliteit. Bij het vaststellen van het effect van de kwaliteit van huizen in een buurt op de gezondheid van buurtbewoners moet men eerst rekening houden met het individuele inkomen, anders loopt men het gevaar het effect van de kwaliteit van huizen te overschatten (een klassiek probleem in de sociologie). Dit rekening houden met individuele kenmerken is tegenwoordig de standaard geworden in de empirische sociologie bij het vaststellen van het belang van contexten. In dit soort multilevel analyses (waarbij men dus zowel rekening houdt met de individuele als met de buurtkenmerken) is het heel normaal dat individuele kenmerken een grotere voorspellingskracht hebben dan die van de context. Zo vermelden Scheerens en Bosker (1997: 77) in hun standaardwerk over schooleffectiviteit dat scholen ongeveer 8% van de onderwijsresultaten

van leerlingen verklaren, als rekening wordt gehouden met individuele verschillen tussen leerlingen. Levels et al. (2006) vonden dat maar 10% van de onderwijsprestaties van 15-jarige migrantenleerlingen verklaard wordt door hun land van bestemming. Eenieder die geregeld multilevel analyse doet, is vertrouwd met dit verschijnsel: individuele kenmerken verklaren meer dan kenmerken van de maatschappelijke context. Ook het SCP moet dit bekend zijn, want men past daar geregeld multilevel analyses toe, ook in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2008*. Dit belang van individuele kenmerken verbaast hoogstens een politicus of partij-ideoloog die meent dat individuen gedomineerd worden door hun context. Toch benadrukken Gijsberts et al. in hun hoofdstuk in het *Sociaal en Cultureel Rapport 2008*, in hun *Volkskrant*-artikel van 21 februari 2009 en in hun repliek dat de kenmerken van de individuele bewoners veel belangrijker zijn dan de samenstelling van de buurt. Buurteffecten zouden allemaal herleidbaar zijn tot de kenmerken van de mensen die er wonen.

Fieldhouse en Cutts (2008), Letki (2008), Lancee en Dronkers (2008), en Tolsma et al. (2008) passen allemaal multilevel analyse toe en vinden allemaal dat individuele kenmerken belangrijker zijn dan de buurtkenmerken. Geen van deze auteurs vindt dat een reden om hun onderzoeksresultaten als onbelangrijk terzijde te schuiven. Dat doet het SCP normaal ook niet. In de andere hoofdstukken van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2008* worden ook effecten van context gerapporteerd die nauwelijks groter zijn dan die van het buurtkenmerk etnische diversiteit, zeker in vergelijking met de individuele kenmerken. Gijsberts en Dagevos (2007) doen dat zelf ook niet in hun analyse van het belang van etnische concentratie op de mate van integratie. Zij vonden dat dit buurtkenmerk maar maximaal 5% van de variantie in integratie verklaart en dat de overige 95% individuele verschillen waren. Toch schrijven zij dat de resultaten van hun artikel de relevantie van etnische concentratie voor de sociaal-culturele integratie onderstrepen. Het lijkt er dus op dat Gijsberts et al. alleen het belang van de individuele kenmerken benadrukken als het om etnische diversiteit gaat, maar niet als het om geaccepteerde contextuele effecten als etnische concentratie gaat.

Het zou jammer zijn, als het SCP zich in de toekomst zou beperken tot de kenmerken die de meeste invloed hebben op individueel gedrag, attitudes, etc. Het zou betekenen dat het SCP zichzelf overbodig maakt: de sociale en culturele context heeft bijna altijd een veel kleiner effect op individuen dan de kenmerken van die individuen. De meeste beleidsinstrumenten kunnen immers alleen de context waarbinnen individuen zich bewegen veranderen (door hindernissen op te werpen of mogelijkheden te scheppen), en zo hun gedrag beïnvloeden. Rechtstreeks individuele kenmerken veranderen (het onderwijsniveau verhogen; het ouderlijk milieu veranderen) kan geen enkele overheid (Dronkers, 2007). Democratische overheden moeten het stellen met een beleidsinstrumentarium van beperkte reikwijdte. Het goed vaststellen van contextkenmerken door wetenschappelijk onderzoek kan behulpzaam zijn bij een juiste beleidsontwikkeling. Het is dus onjuist dat het SCP bij etnische diversiteit hoog opgeeft van het belang van individuele kenmerken teneinde het kleinere effect van etnische diversiteit weg te relativiseren, terwijl het SCP dat belang van individuele kenmerken bij etnische concentratie ternauwernood

vermeldt. Het is in ieder geval geen reden om ons te verwijten dat wij niet terughoudend zijn geweest.

Verder

Wil dit zeggen dat ons artikel in *Migrantenstudies* geen gebreken kent? Zeker niet. Wij controleren met name onvoldoende voor andere typen diversiteit in de wijk: sociaaleconomisch, religieus en taalkundig. Dat tekort hopen wij snel op te heffen met een nieuwe analyse van dezelfde data, die wij binnenkort presenteren (Lancee & Dronkers, 2009). Zonder al te veel op de resultaten vooruit te lopen kunnen wij nu al wel onthullen, dat sociaaleconomische wijkdiversiteit een positief effect heeft op het vertrouwen in de buurt en de religieuze diversiteit een negatief effect heeft (bij autochtonen; bij immigranten is het effect positief), maar dat het negatieve effect van etnische diversiteit op de kwaliteit van de omgang met burens significant blijft. Aandacht voor de Putnam-hypothese in Nederland en voor het belang van de buurt, lijkt ons wat dat betreft dus in het geheel niet overdreven.

Noten

- * Jaap Dronkers en Bram Lancee zijn beiden werkzaam bij het Europees Universitair Instituut in Florence, Italië. Correspondentie: jaap.dronkers@eui.eu, bram.lancee@eui.eu.
- 1. Antwoord op de repliek van Mérove Gijsberts, Tom van der Meer en Jaco Dagevos op ons artikel in *Migrantenstudies* 2008, nr. 4 'Etnische diversiteit, sociaal vertrouwen in de buurt en contact van allochtonen en autochtonen met de burens'.
- 2. De studies die de Putnam-hypothese op het landenniveau hebben willen toetsen laten wij hier nadrukkelijk buiten beschouwing. In ons artikel hebben wij afdoende uitgelegd dat deze landenstudies een heel specifieke afleiding van de Putnam-hypothese toetsen, maar niet de hypothese zelf.
- 3. In tegenstelling tot wat Gijsberts, Van der Meer en Dagevos suggereren hebben Völker, Flap en Lindenberg (2007) niet het effect van etnische diversiteit op perceptie van buurtsamenhang onderzocht, maar alleen het effect van het percentage migranten in buurten. Zoals wij zullen betogen zijn diversiteit en concentratie conceptueel en beleidsmatig zeer verschillende begrippen, die Gijsberts et al. ten onrechte gelijkstellen. De oratie van Völker (2008) draagt verder geen nieuwe empirische vondsten aan die haar kritiek op de Putnam-hypothese kracht zouden bijzetten.
- 4. Het is verbazingwekkend dat Gijsberts, Van der Meer en Dagevos door Fischer (2005: 158) aan te halen hier datgene doen wat zij ons juist verwijten: het overzetten van Amerikaanse resultaten in de Nederlandse context. In tegenstelling tot Fischer vinden wij in de Nederlandse SPVA-data wel een positieve samenhang tussen het individuele vertrouwen in de buurt en de individuele kwaliteit van het contact met de burens (0,50, zie ook Lancee & Dronkers 2008: 232).
- 5. Achteraf bleek deze weerlegging onjuist, omdat deze Nijmeegse auteurs een heel specifieke afleiding van de Putnam-hypothese toetsten, namelijk die op landenniveau (zie noot 2).

Literatuur

- Dronkers, J. (2007). *Ruggengraat van ongelijkheid. Beperkingen en mogelijkheden om ongelijke onderwijskansen te veranderen*. Amsterdam: Mets & Schilt/Wiard Beckman Stichting.
- Fieldhouse E., & Cutts, D. (2008). *Immigration and neighbourhood diversity in England. Does diversity damage social capital?* (conferentie over sociale cohesie en sociaal kapitaal, Koninklijke Vlaamse Academie van Wetenschappen en Kunsten, Brussel 14-15 mei 2008).
- Fischer, C.S. (2005). Bowling alone: what's the score? *Social Networks*, 27(2), 155-167.
- Gijsberts, M., & Dagevos, J. (2007). The socio-cultural integration of ethnic minorities in the Netherlands. Identifying neighbourhood effects on multiple integration outcomes. *Housing Studies*, 22(5), 805-831.
- Gijsberts, M., Meer, T. van der, & Dagevos, J. (2008). Vermindert etnische diversiteit de sociale cohesie? In P. Schnabel, R.V. Bijl & J. de Hart (eds.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie*. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. (pp. 309-336). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lancee, B., & Dronkers, J. (2008). Etnische diversiteit, sociaal vertrouwen in de buurt en contact van allochtonen en autochtonen met de burens. *Migrantenstudies*, 24(4), 225-250.
- Lancee, B., & Dronkers, J. (2009). *Ethnic, religious and economic diversity in the neighbourhood: explaining quality of contact with neighbours, trust in the neighbourhood and inter-ethnic trust for immigrant and native residents*. Paper te presenteren tijdens de 'MISCOE Cross-cluster Theory Conference; Inter-ethnic Relations: Multidisciplinary Approaches', Lissabon, 13-15 mei.
- Letki, N. (2008). Does diversity erode social cohesion? Social capital and race in British neighbourhoods. *Political Studies*, 56(1), 99-126.
- Levels, M., Dronkers, J., & Kraaykamp, G. (2006). Het belang van herkomst en bestemming voor de schoolprestaties van immigranten. Een crossnationale vergelijking. In F. Tubergen & I. Maas (eds.), *Allochtonen in Nederland in internationaal perspectief* (pp. 137-160). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Putnam, R.D. (2007). E pluribus unum. Diversity and community in the twenty-first century. The 2007 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137-174.
- Scheerens, J. & Bosker, R. (1997). *The foundations of educational effectiveness*. Kidlington/New York/Tokyo: Pergamon.
- Tolsma, J., Meer, T. van der, & Gesthuizen, M. (2008). *Unity in diversity. The impact of neighbourhood and municipality characteristics on dimensions of social cohesion in the Netherlands*. Paper gepresenteerd tijdens het 'Politicologenetmaal', Nijmegen, 30-31 mei.
- Völker, B. (2008). *In ieders belang. Sociologische determinanten voor de productie van collectieve goederen*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Völker, B., Flap, H., & Lindenberg, S. (2007). When are neighbourhoods communities? Community in Dutch neighbourhoods. *European Sociological Review*, 23(1), 99-114.